

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนักกฎหมายที่มองโลกในแง่ดีรักความสงบ นิยมการแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยหลักนิติธรรม เป็นแบบอย่างของนักกฎหมายที่ดีที่รักความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง เมื่อเป็นนักการเมือง ท่านได้ชื่อว่าเป็นนักการเมืองที่ซื่อสัตย์สุจริตยึดถือประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชนเป็นหลัก เมื่อเป็นอาจารย์สอนกฎหมายก็เป็นอาจารย์ที่ปราดเปรื่องในกฎหมายหลายแขนง

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบกับหม่อมแดง (บุญนาค) เกิดเมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2448 ที่บ้านพักโรงทหาร จังหวัดนครสวรรค์ ขณะที่พระบิดารับราชการเป็นผู้บัญชาการทหารอยู่ที่นั่น ท่านมีพี่สาว 2 คน คือ ม.ร.ว.บุญรบ (ปราโมช) พิณจันทดี และม.ร.ว. อุไร ปราโมช มีน้องชายอีก 2 คน คือ ม.ร.ว.ถ้วนเท่านี้ก ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

หม่อมราชวงศ์ เสนีย์ ปราโมช
(พ.ศ. 2448-2540)

การศึกษา

ประมาณ พ.ศ. 2452 เริ่มเข้ารับการศึกษาระดับต้น (เทียบเท่าชั้นอนุบาล) ที่โรงเรียนราชินี

พ.ศ. 2454 เรียนชั้นประถมที่โรงเรียนอัสสัมชัญ

พ.ศ. 2457 เรียนชั้นมัธยมต้นที่โรงเรียนเทพศิรินทร์

พ.ศ. 2460 เรียนชั้นมัธยมปลายที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

พ.ศ. 2463 เดินทางไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ครั้งแรกเข้าเรียนที่วิทยาลัยเทรนต์ (Trent College) เพื่อเรียนภาษาและเตรียมเข้ามหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2468 สอบเข้าวิทยาลัยวูสเตอร์ มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด (Worcester College, Oxford University) จนสำเร็จปริญญาตรีทางกฎหมาย เกียรตินิยมอันดับ 2 (B.A.Hons.) ใน พ.ศ. 2472 และได้เข้าศึกษาต่อ ณ สำนักกฎหมายเกรย์สอินน์ (Grays Inn) ลอนดอนสอบไล่ได้เนติบัณฑิตอังกฤษ ได้คะแนนยอดเยี่ยมระดับที่ 1 (1st Class) จึงได้รับพระราชทานรางวัลจากพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษขณะนั้นเป็นเงินจำนวน 300 กินีส์

พ.ศ. 2473 เดินทางกลับประเทศไทยได้เข้าศึกษากฎหมายไทย ณ สำนักกฎหมายเนติบัณฑิตยสภา สอบได้เนติบัณฑิตไทย และเข้าฝึกงานที่ศาลฎีกาเป็นเวลา 6 เดือน

ชีวิตและงาน

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหารพระอุปัชฌาย์ให้ชื่อว่า "พระภิกษุเสนีย์เสนियो" ท่านเข้าสอบนักธรรมตรีได้ที่ 1 ของประเทศไทย

พ.ศ. 2475 เข้าพิธีสมรสกับนางสาวอุศนา ศาลิคุปต์ (ท่านผู้หญิงอุศนา ปราโมช) มีบุตรธิดา 3 คน คือ ม.ล.เสรี ปราโมช พลเรือตรี ม.ล.อัคนี ปราโมช (องคมนตรี) และ ม.ล. นีณา ปราโมช

พ.ศ. 2475 เริ่มรับราชการครั้งแรกโดยได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาประจำกระทรวงและต่อมาได้ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลแพ่ง

พ.ศ. 2481 ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

พ.ศ. 2483 ได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตไทยผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศสหรัฐอเมริกา

บทบาทด้านการเมือง

ในสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อประเทศไทยประกาศสงครามกับประเทศพันธมิตร ท่านได้รับคำสั่งจากรัฐบาลให้ยื่นหนังสือประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกา และให้เดินทางกลับโดยทันที แต่ท่านปฏิเสธที่จะทำตามคำสั่ง เป็นผลให้ท่านถูกปลดออกจากตำแหน่งและถูกถอนสัญชาติไทยโดยผู้นำของรัฐบาลสมัยนั้น

พ.ศ. 2484 ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้ประกาศเป็นอิสระไม่ขึ้นกับรัฐบาลในประเทศไทย โดยท่านเป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา มีข้าราชการสถานทูตและนักศึกษาจำนวนหนึ่ง que เลือกไม่กลับเมืองไทยเข้าร่วมขบวนการด้วย เพื่อปกป้องเอกราชของไทยกลับคืนมาโดยประสานงานกับหัวหน้าเสรีไทยในประเทศไทย คือ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสและผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในขณะนั้น นอกจากนั้นยังขยายเครือข่ายเสรีไทยไปยังประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศสด้วย

งานเสรีไทยเป็นงานต่อต้านการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่นที่มายึดครองประเทศไทยมีการส่งนักศึกษาเข้าต่อสู้กับทหารญี่ปุ่นในเมืองไทย พร้อมกับทำสงครามจิตวิทยาต่างๆ แต่ที่มีส่วนสำคัญเกี่ยวกับฐานะและสถานภาพของประเทศไทยหลังสงครามคือทำให้พ้นจากสภาพผู้แพ้สงครามเพราะได้ร่วมมือกับประเทศสัมพันธมิตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาในสงครามมหาเอเชียบูรพา

ระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ. 2488 ถึงมกราคม พ.ศ. 2489 เหตุการณ์คลี่คลายจนสงครามยุติลง ท่านเดินทางกลับเมืองไทยและได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี มีหน้าที่สำคัญในการเจรจาขอยุติสงครามกับประเทศมหาอำนาจ (อังกฤษและฝรั่งเศส) ซึ่งจบลงด้วยดี

พ.ศ. 2489 ก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยร่วมกับ นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรค ตัวท่านรับ ตำแหน่งรองหัวหน้าพรรคโดยมี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการพรรค

พ.ศ. 2489-2491 ในรัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่าง ประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. 2502 ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าคณะที่ปรึกษาต่อผู้ข้อพิพาทกับประเทศเชมรคดิเขาพระวิหารที่ศาลโลกกรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนแต่อย่างใด

พ.ศ. 2511 ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าพรรค ประชาธิปัตย์แทน นายควง อภัยวงศ์ซึ่งถึงอสัญกรรม

พ.ศ. 2518 ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น นายกรัฐมนตรีรัฐบาลเสียงข้างน้อย ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร จึงเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่เพียงเดือนเดียว หลังจากนั้นได้ดำรงตำแหน่ง ผู้นำฝ่ายค้าน

พ.ศ. 2519 หลังจากยุบสภา พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งเข้าสภาเป็นจำนวนมาก จึงมี โอกาสจัดตั้งรัฐบาล ท่านได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีควบกับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอยู่ได้ประมาณ 5 เดือนเศษ ก็ประกาศลาออก แต่ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี อีกและดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมด้วยเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นับ เป็นพลเรือนคนแรกที่ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2519 พ้นจากตำแหน่ง เนื่องจากการยึดอำนาจของคณะปฏิรูปการปกครอง

พ.ศ. 2522 ลาออกจากหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยและยุติบทบาททางการเมือง

อนึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนกรุงเทพฯ ทุกสมัยยกเว้นการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อ พ.ศ. 2500 ท่านเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 4 สมัย คือ

สมัยที่ 1 คณะรัฐมนตรี คณะที่ 13 ตั้งแต่วันที่ 17 กันยายน 2488 ถึงวันที่ 31 มกราคม 2489

สมัยที่ 2 คณะรัฐมนตรี คณะที่ 35 ตั้งแต่วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2518 ถึงวันที่ 13 มีนาคม 2518

สมัยที่ 3 คณะรัฐมนตรี คณะที่ 37 ตั้งแต่วันที่ 20 เมษายน 2519 ถึงวันที่ 23 กันยายน 2519

สมัยที่ 4 คณะรัฐมนตรี คณะที่ 38 ตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน 2519 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม 2519

ในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 4 สมัยนี้ แม้จะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ แต่ท่านก็ใช้หลักนิติธรรม ในการปกครองบ้านเมือง ทำคุณประโยชน์ให้แก่ ประเทศชาติเป็นอเนกประการ

บทบาททางด้านการศึกษา

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นบุคคลหนึ่ง ที่สนับสนุนด้านการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่าการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในคณะรัฐบาล คณะที่ 13 นั้นได้พยายามผลักดันให้ตราพระราชบัญญัติครู พุทธศักราช 2488 มาบังคับใช้ได้สำเร็จ กฎหมายฉบับนี้ยังใช้อยู่จนกระทั่งปัจจุบัน

ในรัฐบาลคณะที่ 21 ซึ่งมีพันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2491 ถึงวันที่ 8 เมษายน 2491 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดำรง ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้วางนโยบายในการศึกษาไว้ดังนี้

“รัฐบาลนี้มั่นนโยบายที่จะอบรมจิตใจประชาชน ให้เป็นพลเมืองดีตามหลักประชาธิปไตยด้วยการ ให้การศึกษาไปในทางที่จะทำให้พลเมืองรู้จักสิทธิ และหน้าที่ของตนสามารถประกอบสัมมาชีพ เป็นที่พึ่งแก่ตนเองและประเทศชาติส่วนรวมเพื่อการนี้จะได้

1. เพิ่มจำนวนครู ทั้งปรับปรุงอาชีพครูให้เป็นอาชีพที่มีรายได้ มีเกียรติและมีความหวังที่จะได้ก้าวหน้ากับส่งเสริมความรู้ ระเบียบวินัยและสมรรถภาพของครูให้ดีขึ้น

2. บูรณะและเพิ่มจำนวนสถานศึกษา

3. จัดหาหนังสือตำราและอุปกรณ์จำเป็นในการศึกษาให้เพียงพอตามกำลังแห่งงบประมาณพร้อมกับส่งเสริมการพลศึกษาและอนามัยของนักเรียน การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาอนุบาล

4. ประสานงานระหว่างกระทรวง ทบวง กรม และองค์การของรัฐบาลและติดต่อกับองค์การเอกชน ในการจัดงานอาชีพให้ผู้ที่สำเร็จอาชีวศึกษาได้ ประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่งตามสมควรสืบไป

5. ปรับปรุงจำนวนอาจารย์ให้สมส่วนกับจำนวนผู้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเพื่อให้ได้คุณภาพ การสอนครูสูงขึ้น ทั้งให้อาจารย์ผู้สำเร็จการศึกษา ชั้นบัณฑิตได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น

6. จัดให้มีโครงการบูรณะการศึกษาของชาติ ในรูปที่เป็นการถาวร

7. บำรุงและส่งเสริมการศึกษาเพื่อให้เป็น กำลังใจในการอบรมศีลธรรมและจรรยาของประชาชน”

นอกจากนั้นยังได้เสนอพระราชบัญญัติ ข้าราชการพลเรือน “ยกฐานะครูประจำโรงเรียนและ สาราวัตรศึกษาขึ้นเป็นข้าราชการ...”

ในด้านการสอนวิชากฎหมาย เมื่อท่านเข้ารับ ราชการในกระทรวงยุติธรรมแล้วได้เป็นอาจารย์สอน กฎหมายที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมและ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อมาเมื่อตั้งมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์และการเมืองแล้ว ท่านได้รับเชิญให้ สอนกฎหมายที่คณะนิติศาสตร์เป็นประจำและสอน เนติบัณฑิตยสภาด้วย

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช มีลูกศิษย์วิชากฎหมาย มากมาย ลูกศิษย์คนหนึ่งของท่านคือ โดม ฅ เวียง คอย (นามแฝง) นักเขียนประจำหนังสือพิมพ์ฉบับ หนึ่งซึ่งเขียนถึงท่านไว้ว่า

“ท่านอาจารย์เสนีย์เป็นอาจารย์สอนกฎหมาย ผู้ปราดเปรื่องเป็นอย่างยิ่งในหลายแขนง โดยเฉพาะ ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญกฎหมายครอบครัว มรดก หนี้ นิติกรรม และสัญญา ตำรากฎหมายของท่านเป็น ตำรากฎหมายที่ลึกซึ้งแฝงไว้ด้วยความรู้กฎหมาย ระหว่างประเทศและปรัชญากฎหมาย ตำรากฎหมาย

ของท่านถือเป็นยอดตำราทางกฎหมายไทยที่นัก กฎหมายทุกรุ่นได้อ้างอิงและถือเป็นแบบอย่างจน ทุกวันนี้”

บทบาททางด้านกฎหมาย

เนื่องจาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนักกฎหมาย ดั้งนั้นบทบาททางด้านนี้จึงมีมากและเกี่ยวข้องกับ สัมพันธ์กับบทบาททางด้านอื่น ๆ ของท่านด้วย

ท่านมีส่วนในการร่างประมวลกฎหมายสำคัญๆ และร่างรัฐธรรมนูญมากมายหลายฉบับ สมัยท่าน เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ท่านได้ เอาใจใส่ดูแลแก้ไขกฎหมายของกระทรวงฯ ให้ เรียบร้อยทันสมัยขึ้นเป็นอันมาก

ท่านมักได้รับเชิญให้ไปปาฐกถาให้ความรู้แก่ ประชาชนทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายเอกชนอยู่เป็นประจำ ปาฐกถาครั้งสำคัญที่มีการพิมพ์เผยแพร่แจกจ่าย ออกไปมากที่สุด (นับล้านชุด) ได้แก่ ปาฐกถาเรื่อง กฎหมายจากศิลาจารึก (พ่อขุนรามคำแหงมหาราช) เรื่องนี้ให้ประโยชน์แก่นักกฎหมาย นักค้นคว้าทาง โบราณคดี นักประวัติศาสตร์ ครูอาจารย์ นิสิตนักศึกษา นักเรียนและคนทั่วไปอย่างกว้างขวาง

ท่านก่อตั้งสำนักงานทนายความ เสนีย์ ปราโมช ที่อาคารถนนราชดำเนิน รับว่าความคดี ต่าง ๆ จนได้รับยกย่องว่าเป็นทนายความคดีแพ่งที่มี ความสามารถยิ่ง

บทบาททางการเขียนตำราและด้าน วรรณกรรม

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เขียนตำรากฎหมาย และวรรณกรรมได้มากดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. อธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายลักษณะพยาน
2. อธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพว่าด้วยคำประกัน จำนอง จำน่า
3. ลิขสิทธิ์ของผู้แต่งหนังสือ

4. การเจรจาเลิกสถานะสงครามกับบริเตน
ใหญ่
5. คดีเขาพระวิหาร ความสัมพันธ์ระหว่าง
ไทยกับอเมริกา
6. เสนีย์ นิพนธ์
7. ประชุมเก็บตก (เรื่องเบ็ดเตล็ด)
8. แพ้มีการเมือง

9. ปากกาพูดเพื่อไทย
10. กือปตูเอง
11. คิงมกฏในฐานะนักนิติศาสตร์
12. กวีนิพนธ์ แปลเป็นภาษาอังกฤษ เป็นต้น

ตัวอย่าง กวีนิพนธ์แปล ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
(Poetry-Interpretative Translation by M.R.
Seni Pramoj)

ครืน ครืนฟ้าใช้ฟ้า
หึ่ง หึ่งใช้ลมหวน
ฝนตกใช้ฝนวอล
ร้อนใช้ร้อนไฟไหม้

Boom, boom, not Heaven's Wrath
Crash, crash, not cyclone
Pour, pour not rain fall
Fire! No fire burns yet

น้ำอ้อยฤจักบ้อง
เฉลียงอ่อนห่อนโคลด
นารีรูปช้อยชด
ใครจักนั่งดูได้
What ant would forebear
What old bull won't eat
A woman in beauty needs
Truly he's an ass

หิ่งห้อยฤจะสู้
บังบดฤทัยกวี
ได้ฟ้าร่มบารมี
หากอาจเอื้อมถึงฟ้า
To firefly its own
To the sun its might
Mundane do I cite
Only to dim my dignity

เรียมครวญ
ที่ให้
ที่ทอด ใจนา
ที่ร้อนรนงาม

I moan
I fret
I sigh, my heart
I burn with love

ปากมด
ละไว้
แซะเจียด ขายนา
ห่อนเว้นตัวตน
the sweet
young grass
whomsoever among men
who doesn't respond

ราตี
เจ็ดจำ
เป็นสุข
มอดม้วยอาลัย
little light
and glory
heavenly poets
in a flight forlorn

ตลกเพลงช้อย หญิงสาวตอบชายหนุ่มที่มา
เกี่ยว เมื่อที่บ้านปิดไฟนอนกันแล้ว สุนัขเห่ากรียว
กราว ชายพ้อว่ายังหวัค้ำทำไมปิดไฟนอน เรียกไม่มี
ใครชาน ได้ยินแต่เสียงหมาเห่าหญิงตอบว่า “ได้ยิน
เสียงคนมาปนเสียงหมา ไม่รู้จะจำเสียงไหน”

I heard men's voice mixed with dog's bark
I didn't know how to hark which voice
ฯลฯ ฯลฯ etc etc

บรรดาหนังสือตำราและวรรณกรรมทั้งหลาย
ของท่านได้มอบลิขสิทธิ์ส่วนใหญ่ให้แก่มูลนิธิเพื่อ
การศึกษาแก่เยาวชน ปัจจุบันมีตัวเงินหลายล้าน
บาทและจะเพิ่มพูนต่อไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีสิ้นสุด

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดังนี้

- 20 มิ.ย. 2478 ตติยจุลจอมเกล้า
- 19 พ.ค. 2483 ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
- 19 ก.ย. 2484 ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
- 9 มี.ค. 2489 เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ 8
ชั้นที่ 1
- 30 ก.ค. 2497 เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ 9
ชั้นที่ 2
- 5 พ.ค. 2501 ตติยจุลจอมเกล้า
- 29 ก.พ. 2503 เหรียญราชรุจิทอง
- 5 พ.ค. 2503 ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
- 5 ธ.ค. 2503 มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
- 16 พ.ค. 2506 เหรียญราชการชายแดน
- 5 ธ.ค. 2518 มหาวชิรมงกุฎ
- 5 พ.ค. 2519 ปฐมจุลจอมเกล้า
- 29 ส.ค. 2527 เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา

คุณลักษณะพิเศษของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช มีอุปนิสัยที่สำคัญ
ประจำตัวท่านอยู่ประการหนึ่ง คือ ไม่ว่าจะทำอะไร
ก็ตามจะทำจริง เอาจริงทุกอย่าง อาจารย์สัญญา

ธรรมศักดิ์ อดีตประธานองคมนตรีเขียนไว้ในคำนำ
หนังสือ **ก๊อปปูเอง** ซึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แจงไว้ว่า
ของร้องให้ท่านช่วยเขียนคำนำให้ ตอนหนึ่งกล่าวว่า

“ท่านอาจารย์มีลักษณะสมเป็นอาจารย์ทุก
ประตู เพราะท่านเรียนอะไร เล่นอะไรท่านเอาจริง
ทุกอย่างผมยังจำได้เมื่อเป็นนักเรียนกฎหมายหนุ่ม ๆ
ได้อ่านข้อเขียนเรื่อง Sour Grape ของท่านอาจารย์ใน
สามัคคีสาร เลยเป็นแฟนท่านมาตั้งแต่นั้น ข้อเขียน
นี้ผมเคยเอาไปให้ Mr. D.F. Mace ชาวอังกฤษที่
ปรึกษากรมศุลกากรอ่านในขณะที่เดินทางไป
ประเทศอังกฤษด้วยกันเมื่อ พ.ศ. 2472 เขาไม่เชื่อ
ว่าคนไทยเขียน เขาว่าเขียนอย่างนี้ต้องเป็นคน
อังกฤษชั้นยอด แล้วท่านอาจารย์ก็ยอดจริง คือ
นอกจากเด่นมาจาก ออกซฟอร์ดแล้ว ยังมาสอบ
เนติบัณฑิตอังกฤษเป็นยอดของเนติฯ อ่อนเนื้อชั้นที่
1 อีกได้รางวัลตั้ง 300 กินีส์ ทำให้พวกนักเรียน
กฎหมายไทยเราคอสูงขึ้นไปอีกเป็นหนักหนาแม้ภาย
หลังต่อมาพวกเราไม่มีใครเคยได้อย่างท่านเลย

เมื่อผมกลับมาเมืองไทย ท่านเป็นผู้ช่วยผู้
พิพากษาศาลฎีกา ผมไปหัวเมืองหนึ่งแล้วกระทรวง
สั่งให้มาอยู่กับท่านอาจารย์ ตอนนั้นแหละที่ผมว่า
ท่านเป็นอาจารย์กฎหมายที่เลียงผมจริง ๆ คือทั้งสั่ง
ทั้งสอน ทั้งอุ้มชู ทั้งชูกรรโชก (ในเมื่อผมคิดผิด) ตอน
นี้ที่ทำให้ผมรู้สึกว่าคำเย้ยของอังกฤษที่ว่า “Pass the
Bar and learn the law” นั้น จริงของเขาจริง ๆ แล

ท่านอาจารย์เสนีย์ฯ สอนวิธีคิดทางกฎหมาย
ให้แก่ผมอย่างไรบ้าง ไม่ต้องพูดถึงในที่นี้ เพราะผิด
เวลาและสถานที่ แต่ผมอยากจะพูดถึงอัจฉริยะและ
อารมณ์ขันของท่านมากกว่า ตอนนั้นท่านอาจารย์
กำลังแต่งตำรา “นิติกรรมและหนี้” ผมไม่รู้ที่ท่าน
เอาหัวที่ไหนมาแต่ง เพราะคดีศาลฎีกาจะต้องตรวจ
ก็มีมากมายก่ายกอง แต่ท่านก็มีวิธีผ่อนคลายความ
ตึงเครียดของท่านเอง คือ ขณะใดที่ผมเห็นอาจารย์
เสนีย์ฯ หยุดเขียนหนังสือ ท่านต้องเหลา ดินสอและ
เหลาเยอะเยอะไม่ใช่เล่มสองเล่ม เหลาเสียแหลมเปี้ยบ

สวยเรียบไปเป็นชุดๆ ปากก็พูดไป มือก็เหลาไป ผมรำคาญเต็มที วันหนึ่งอดไม่ได้ ผมบอกอาจารย์ว่า ดินสอที่ผมเหลาให้ก็ได้ ชื่อเครื่องหมูนๆ มาเดี๋ยวก็เสร็จเป็นหอบๆ ท่านว่า “เอ๊ะ-ไม่ได้ ผมเหลาเวลามันคิดอะไรไม่ค่อยออกต่างหากล่ะ” นอกจากกฎหมาย อาจารย์ยังเป็นศิลปินพิเศษอีกด้วย ผมจะไม่พูดถึงภาพเขียนศิลปะอะไรอย่างนั้น ซึ่งอาจารย์วาดได้มากมาย แต่มีอยู่คราวหนึ่งความเป็นศิลปินของอาจารย์ให้ผลทันตาเห็น คือ วันหนึ่งเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาหาท่าน ขอดันฉบับเล็กเซอร์จะเอาไปพิมพ์ อาจารย์ว่า “เอ๊ะเมื่อเข้ามีคนมาเอาไปแล้วนี่” เจ้าหน้าที่ถามว่า “ใครครับที่มาเอา” อาจารย์ว่า “อ้าวจะไปจำได้ยังไง มีตั้งหลายคน” เจ้าหน้าที่ว่า “ซักจะยุ่งละซี แล้วผมจะไปตามที่ไหน” อาจารย์นั่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วบอกขึ้นว่า “นี่ๆ คนมาเอาหน้าตาอย่างนี้” แล้วก็เอาดินสอมาวาดกระดาษเป็นเส้นๆ ครูเดียวเท่านั้นเจ้าหน้าที่คนที่มาทวงก็ร้องว่า “อ้อ ไอ้เนี้อเอง” แล้วก็ผลุนผลันไป ไม่ทันลาอาจารย์ด้วยซ้ำ

ในส่วนนกอัลฟ์ อาจารย์เสนีย์เริ่มเล่นทีหลังผมด้วยซ้ำ แต่ท่านเล่นจริงไฝ่ฝันเอาจริงๆ อย่างที่ท่านว่าไว้ในหนังสือเล่มนี้ ประกอบทั้งท่านมีนิสัยเป็นอาจารย์จึงสอนผมได้อย่างดี ผมตีกอล์ฟเป็นมืออะไรก็ไม่รู้ คงต่ำกว่าสรรพนามมือทั้งหลายที่อาจารย์ให้ไว้ในหนังสือนี้ด้วยซ้ำกระมัง แต่วันที่อาจารย์สอนเล่นได้สนุกจริงๆ จะใคร่ฟ้ที่ไรอาจารย์ต้องยืนคุมแจ ปากก็ร้องว่า “แขน-ขา-หัว-ตัว-ลูก-นัยน์ตา” พอใคร่ฟ้ผาง ลูกลิวตรงไปสุดตา อาจารย์ดีใจ แต่พอหลุมหลังๆ ผมเหนื่อยเข้า ต้องลักษณะ “หลวงตาซาอ่อน” ตีผิดบ้างถูกบ้าง ตกน้ำตกท่าไปตามเรื่อง อาจารย์ก็ส่งสาร ความจริงหลักวิชาตีกอล์ฟที่ท่านเรียนรู้อามาสอนมันได้ผลจริงๆ ผมจำได้ว่า วันที่อาจารย์สอนนั้น ท่านอธิบดีกรม

พลศึกษาก็เล่นด้วย ท่านอธิบดีก็ตีได้ดีสมใจอาจารย์ วันต่อๆ มาท่านอธิบดีฯ บอกผมว่า ตั้งแต่อาจารย์เสนีย์ฯ สอน ตีดีขึ้นเป็นกอง แต่หลายๆ วันต่อมาเข้าได้หน้าลิ้มหลัง ได้แขนลิ้มขา ได้ขาลิ้มหัว ได้หัวลิ้มตัว ได้ตัวลิ้มตา ฝีมือจึงลงมาเป็นของอาตมาอย่างเก่า

หนังสือเล่มนี้อ่านสนุกดี ผมอ่านแล้วหัวร่อแทบตายหลายครั้ง อาจารย์เสนีย์สอนหลักวิชาตีพากอล์ฟด้วยอารมณ์ขัน ประโยชน์ก็ได้อย่างจริงจัง ควบคู่ไปกับความครึกครื้นใจ

ผมว่าหนังสือของท่านเล่มนี้ดีแน่

บั้นปลายชีวิต

หลังจากที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในสมัยที่ 4 แล้ว บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะวิกฤตจนกลายเป็นเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ท่านได้วางมือทางการเมืองลาออกจากหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์แต่ยังคงให้การสนับสนุนเป็นที่ปรึกษาพรรคอยู่

ท่านชอบใช้เวลาว่างวาดภาพสีน้ำและสีน้ำมัน ซึ่งเคยนำไปแสดงนิทรรศการหลายครั้งนอกจากนั้นยังได้แต่งเพลง (ทำนองและเนื้อร้อง) ไว้หลายเพลง ยามว่างนอกจากเล่นดนตรีแล้วยังรักการทำสวนดอกไม้มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งกุหลาบนานาพันธุ์ ท่านปลูกไว้มากเป็นพิเศษ

ท่านป่วยเป็นโรคหลอดเลือดอักเสบเรื้อรัง อาการรุนแรงไปงพองจนเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2538 ได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลกรุงเทพและถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันจันทร์ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 สิริรวมอายุได้ 92 ปี 2 เดือน กับ 2 วัน พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 8 พฤศจิกายน 2540

สมบัติ จำปาเงิน

บรรณานุกรม

- โตม ฅ เวียงดอย (นามแฝง). "แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช," คอลัมน์โลกทรรศน์ของประชาชน. **เดลินิวส์**. 1 สิงหาคม 2540.
- ประเสริฐ ปัทมสุคนธ์. **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)**. กรุงเทพฯ : กลุ่ม รัฐกิจเสรี จัดพิมพ์ 2517.
- ศิริอติญา (นามแฝง). "อาลัยวีรบุรุษเสรีไทย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช," **เดลินิวส์**. 30 กรกฎาคม 2540.
- เสนีย์ ปราโมช. **ชีวลิขิต บันทึกอดีตประวัติ**. คุณหญิงทิพยวดี ปราโมช ฅ อยุธยา จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้บันทึก. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2540.
- อนุสรณ์งานเสด็จพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ฅ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, 2541.